

MYTHOLOGIAI NYOMOK
A MAGYAR NÉP NYELVÉBEN
ÉS SZOKÁSAIBAN.

A HOLD NYELVHAGYOMÁNYAINKBAN.

KÁLMÁNY LAJOSTÓL.

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1887.

Mythologiai nyomok a magyar nép nyelvében és szokásaiban.

A hold nyelvagyományainkban.

(Felolvasatott a M. T. Akadémia 1887. május 2-án tartott ülésében.)

A ki őseinknek a holdról való fogalmát és a holdnak tiszteletét meg akarja ismerni: morzsákat kell összeszednie, melyek a népünk hiedelmében ma még megvannak, de melyek abból szemlátomást enyésznek. A megtalált morzsák sokszor homályos értelműek, azért megvilágításukra rokon és nem rokon népek mythológiájához folyamodunk. De itt nagy vigyázat szükséges: mert a források, melyekhez fordulunk, nem mindenkor megbízhatók. Azért elnézésre tarthat számot e tévedés; és senki jobban nem örül a helyreigazításnak, mint maga a tévedő.

Ezredek nyomait látja hagyományainkon a vizsgálódó szem; némileg megvilágítva tűnik fel előtte, mit a történet lapjai homályosan érintenek: ős vallásunk fejlődése és népünknek ezzel összefüggésben levő vegyülete.

Néha egy szó és a hozzá fűzött fogalom lebbenti fel múltunkról a fátyolt, ösztönözvén a múltunkat becsülni tudót, hogy lanckadást nem ismerő szorgalommal keresse a többi ide vágó hagyományt, és hogy a mi most még csak csillog előtte, mint tisztán láthatót iparkodjék másokkal közölni. Máskor hiedelmeink, ráolvasóink vezetik a századok előtt őseinkkel élő népekhez, arra sarkalván őt, hogy tovább kutasson és a századoknak hagyományainkra véssett nyomait megjelölje, hogy a mit a feledés érthetlenné tett, könnyen felfogható alakban mutassa be. Ezért terjeszkedünk ki értekezésünkben a népünk ajkáról lejegyzett legesekélyebb, de becsesnek ítélt hagyomány-töredékre is.

Az égi testek, közöttük a Hold tisztelete, a legtöbb nép hagyományában fellelhető. Keleten ¹⁾ ma is általános szokás üdvözölni a holdat; Európában ²⁾ pedig a XV. században elterjedt volt a panasz, hogy némelyek megsüvegelték és letérdeltek láttára. A tisztelet nem az anyagot illette, hanem a holddal összeköttetésben álló, azaz a benne levő szellemet. És oly foku vala a tisztelet, a mily hatalmasnak tekinték a népek a holdban lakó felsőbb lényt. A szíriaiak, görögök, rómaiak, germánok, finnek, szlávok isten erejűnek vélték és ahhoz képest tisztelték.³⁾

Őseink sem maradhattak háládatlanok iránta.

A természet embere a minek hasznát veszi, azt megbecsüli, tiszteli. Őseinkre nézve is több tekintetből jelentős volt a hold és így különböző szempontból kiindulva, érdemesnek látták tiszteletökre. Meg kellett becsülni először, mint *világítót*, annak is nevezték el. A magyar *hold*, mint a finn *kuu*, mordvin *kov*, *kou*, luna, mensis és a zürjén *košul*, osztják *zus* stella szók valamennyiének, mint a latin *luna*-nak ⁴⁾ alapjelentése *ragyogni, sugározni, megvilágítani*; nem különben ez az alapjelentése a török *aj*, holdat jelentő szónak.⁵⁾

Második indító okul szolgált őseinknek a hold tiszteletére az *időszámítás*. A hold világosságá, vele alakja rendszeresen változik, minek következtében, forgása és változásai minden népnél az első időhatározók valának.⁶⁾ Ennek legnyomósabb bizonyítványa a *hetes számrendszer* és a *tizenhárom hónapos esztendő*, a melyekről ez alkalommal nem lesz szó. Harmadszor okuk volt a holdat tisztelni, mivel belőle *jósoltak*. A hold változásait a legtöbb nép felhasználja jóslásra, néha ellentétesen. Szegeden pl. esőre számítanak, mikor a hold *szarva* lefelé áll, Pécskán az oláhok ilyenkor jó időt várnak, mivel szerintök a hold említett helyzetében az eső kicsorgott már a szarvából. Végre tisztelniök kellett őseinknek a holdat, mert nagy erőt tulajdonítottak neki. Ma is a finnekkel ⁷⁾

¹⁾ Bastian *Der Mensch in der Geschichte* III. 190.

²⁾ Tylor *Die Anfänge der Cultur* II. 303.

³⁾ Klemm *Allgemeine Cultur-Geschichte der Menschen* I. 31.

⁴⁾ Cox *A mythologia kézi könyve* 54.

⁵⁾ Vámbéry *A magyarok eredete* 346.

⁶⁾ Hunfalvy *A számlálás módjai meg az éj hónapjai* 22.

⁷⁾ Szimyei *Az ezer-tó országa* 55.

megegyezőleg azt tartja népünk: a mely dolognak gyarapodását óhajtja, hold növekedésekor kell vele foglalkozni, hold fogytán, ha pusztulását várja.

A mely nép ily nagy erőt tulajdonít a holdnak, világítását felhasználja, változásából jósol: az bizonyosan tisztelete tárgyává teszi.

Nem ily könnyű a felelet a mondottakból folyó eme kérdésre: *Azért tisztelték-e őseink a holdat, mert világít, a természetre hat és belőle jósoltak?* és ebben az esetben elegendő volt-e *szellemet* gondolni a holdba? vagy volt olyan kor is, melyben *istennek* nézték, *személyesítették?* — Eddig azt kérdezték mythologusaink: mi volt a magyarok ősvallása? és ezen az alapon szóltak a felmerült kérdésekhez hozzá; mi azt kérdezzük: mindig egy és ugyan abban az állapotban maradt-e őseink vallása, melyben kezdetben volt? és ha nem, mily míveltség fejlesztette? Fejlődésében meddig haladt? vagy oly idegen⁸⁾vallásnak is volt reá benyomása, mely képes volt őseinknek egyik-másik tárgyról bölcsőjökben szerzett felfogását megváltoztatni, módosítani?

Kelet legrégebb vallásának Georgi ¹⁾ a *számánt* hirdeti; ám legyen! elfogadjuk.

Török-tatár,²⁾ finn-ugor hajdan egyaránt számán vallású volt. — Tehát akár török-tatár, akár finn-ugor nép voltunk hajdan, a számán vallásnak hódoltunk.

De hát mi az a számán vallás?

Szerfelett tág fogalom.

Bele foglaljuk azt a vallást, melynek személyesített istenei vannak, bele a pusztán csak szellemekkel bírót: egyet követelünk meg, hogy bűvös gyógyításon,³⁾ első sorban pedig látáson, tudáson alapuljon; hogy a számán lássa, tudja, hol, kiben, vagy miben van a bajt okozó szellem, melyet azután, mint a mandsuk szertartásait közetevő Bálint Gábor írja, el kell üznie.⁴⁾ Vámbéry pedig, ennek ellenében azt állítja, hogy a jakutok titokban a számánságot

¹⁾ *Beschreibung aller Nationen des russischen Reiches* 375.

²⁾ Vámbéry *A török faj* 140—156, 585, 587.

³⁾ Peschel *Völkerkunde* 275. 6. kiadás.

⁴⁾ Bálint Gábor *A mandsuk szertartásos könyve* 4.

űzik, és a számán a bajt okozó szellemet nem csak hogy nem űzi, hanem még áldozatot is hoz neki.¹⁾

Igaza van egyiknek, igaza van másiknak, itt kedveznek a bajt okozó szellemnek, ott elhajtják, elűzik.

Ily példák után ki mondja meg: őseink a holdat istennek képzeltek-e, vagy szellemnek, és ha szellem volt, űzésre volt-e méltó, vagy áldozatot kellett neki hozni?

Betegséget jelentő *holdas* szavunk és a *gyógyul* ige azt mutatja, hogy az anyagholddal kezdetben szellemet kötöttek össze őseink. Erről bővebben kell szólnunk.

A finneknél a betegségeket «szellemeknek tartják vala, kik az embereket meglepik s addig el nem hagyják, míg csak a baj oka fel nincs fedezve s ehhez képest rájuk nem olvasnak :»²⁾ ilyennek kellett lenni nálunk is a számánizmus korában.

A betegség neve egyszersmind a betegség szellem-neve is, mint ez a *Kalevalából* is látható, hol a betegség szellem-nevei ekként hangzanak: *csikarás, nyilalás, szaggatás, kelevény*; valóságos betegségnemet jelentő szók.

Ha a hold-szellem megszállja az embert, az ember beteg, holdas lesz. Hold-szellemet mondunk, mivel személyesített felsőbb lény megszállására hagyományaink alapján nem gondolhatunk.

De vajjon a Hold vagy is általában a betegség szelleme jó volt-e vagy rossz? vagy másként téve fel a kérdést: a számán vallást követő őseink űzték-e a betegség-szellemeket, vagy áldozatot hoztak-e nekik? Ez a kérdés már tárgyalva volt a t. osztály előtt. Barna Ferdinándunk foglalkozott vele, és arra az eredményre jutott, hogy őseink, mint ezt Ipolyi³⁾ *Magyar mythológiájában* kifejti, hittek jó szellemekben, milyenek a finneknél a vidám lelki állapotok szellemei, kiket készségesen fogadtak,⁴⁾ és hittek rossz szellemekben, minők a betegségek, kiket elhajtottak.⁵⁾

Igaza van Ipolyinak is, igaza van Barnának is, és igazunk

¹⁾ Vámbéry *A török fáj* 189—191.

²⁾ Barna *Kalevala* VII. l.

³⁾ Barna Ferd. *Őseink főszenei* 25.

⁴⁾ Barna *A mordváiak pogány istenei* 65.

⁵⁾ Barna *A finn költészetéről* 95.

van nekünk is, mikor azt állítjuk: őseink eleinte kétféle szellemet nem ismertek.

E felfogásnak megfelel emé szólásunk: «Möglátogatta az Isten». E szólásban az isten szó akár a legfelsőbb lényt jelentse, akár csak szellemre vonatkozzék, annyi bizonyos, hogy istent egyik esetben sem mondjuk rossznak. Nálunk az isten jó, boldog, nagy, de rossz soha sem. Ha az isten jó és a jó szellemeket készségesen kell fogadni: az isten látogatása is kedves!? És ime, szólásunk határozottan ellene mond. A kit az isten meglátogat, az beteg, ügyes-bajos.

A számán istenek nem kétfélék, hanem csak egyfélek: jók és egyúttal rosszak, kik áldanak is, vernek is, a miért szeretni és félni valók.¹⁾ Ilyeneknek kellett lenniök a szellemeknek is, jóknak és rosszaknak; rosszat tettek az embernek, ha megszállták őket, de mert jók is valának egyúttal, nem űzték, hanem kibékítették, áldozatok árán eltávolították őket.

Ezt bizonyítja a nyelv is.

A ki a betegségtől szabadul, az *gyógyul*. A magyar gyógyul gyökerének, a *gyógy*, *joho* szónak a eseremisiz, finn, észt, lapp, osztják nyelvben található változatai *juma* gyökérrel bírnak.²⁾ *Juma* hajdan felsőbb szellemet, istent jelentett. A magyar jó osztjákul *jim*. Az osztják *jim* egyenlő a eseremisiz *jumó*-val, mely hajdan szinte istent, szellemet jelentett. A eseremisiz *jumo* összetéve *ult*-tal: *jum-uld*-ot, *jum-olt*-ot ad; mely nem csak gyökerére, hanem képzőjére nézve is megegyez az erza-mordvin *in-aldom*-mal, de azzal a látszólagos különbséggel, hogy jelentése az erza-mordvinban kérni-t,³⁾ a eseremisiz *jum-olt* = istennek, *szellemnek könyörögni*-t teszen.

Tehát ugyanaz az egy szó rokon nyelvekben tesz: *gyógyulni, kérni, istennek, szellemnek könyörögni*; egyikben egyik, másik nyelvben másik jelentése van. Ezek a különbözőknek tetsző jelentések azonban rokonok. Gyógyul az, a ki a szellemtől szabadul, a szellemtől való szabadulás módja, a szellem kiengesztelésében áll; ugyanezt mutatja a eseremisiz *jum-olt*; a ki

¹⁾ Georgi *Beschreibung d. russischen Raches* 379.

²⁾ Budenz *Magyar-ugor összehasonlító szótár* 146, 132.

³⁾ Hunfalvy *Magyarország ethnographiája* 242.

a szellemnek könyörög, az kiengeszteli. A szellemek ekként eleinte jók és egyúttal rosszak is voltak, és mint olyanokat, kik áldhattak és verhettek is, nem üzni, hanem kibékíteni kellett, áldozatokkal, könyörgésekkel. A jókra és rosszakra való felosztásuk idővel történt, idegen hatás következtében.

Holdunk a számán vallást követő őseink felfogásában e szerint szellem volt, jó és egyúttal rossz. Hogy valóban szellem volt kezdetben, a *holdas* és *gyógyul* szó adta bizonyítékon kívül, kitűnik a számán vallású népek hagyományainak összehasonlításából. A Hold a finneknél¹⁾ és a csuvasoknál²⁾ személyesített isten, kinek gyermeke, illetőleg udvara van, kit férfinak, királynak mondanak, míg a mandsuknál³⁾ csak hold-szellemet találtunk. A kínai mandsu császár (Kien-lung) gondoskodása folytán létrejött műben még az égről is, mint legfőbb szellemi erőről van szó. Ebből azt következtethetjük, hogy hajdan a finn *Kuu* és a csuvas *Ojikh-tora* Holdisten is csak szellem volt és idővel vált személyes istenné. Őseink, ha a Holdról beszéltek, lelkes, cselekvő lényre gondoltak, ki elválaszthatatlanul egyesülve volt az anyagholddal. Tehát a *Holdat* cselekvő, reánk ható szellemi lénynek tudták kezdetben, ki betegséget és egészséget idézhetett elő. Későbbben a szel emből személyesített istent alkottak, kihez fordultak betegségekben.

E változás folytán közeleedtünk az irán felfogáshoz, mely a bajt okozó szellemet mint rosszat üzi, és segítséget nem a bajt előidéző felsőbbiségtől kér, hanem, mivel e felfogás alapján a rossz felsőbbiség csak kárt okozhat, segíteni, jót tenni nem képes, a rossz szellem ellenségéhez, elűzőjéhez kell fordulni segítségért.⁴⁾ Így tesz a finn «Vainö», a jámbor agg mestere a táltosságnak, mikor a Louhi-küldte betegségeket iparkodik eltávolítani: nem Louhihoz fordul segítségért, hanem Ukkonhoz.⁵⁾ Mi azonban a Holdról fenmaradt hagyományaink vallomásaiból ítélve, ennyire nem men-

¹⁾ Szinnyei *Az ezer tí országga* 54. Castrén *Vorlesungen über die finnische Mythologie* 59; *Kalevala* XXV. runó 219. sor.

²⁾ Vánbáry *A török faj* 572.

³⁾ Bálint *A mandsuk szertartásos könyve* 6.

⁴⁾ Mayer *Allg. myth. Lexicon* I. 60.

⁵⁾ *Kalevala* XLV. runó.

tünk. Változást, melyet idegen hatás eredményének kell vallanunk, annyiban találunk, hogy a Hold-szellemből *Holdisten lett*, hogy a Holdistennek *alárendelt szellemei* vannak, hogy *e szellemek okozzák a betegségeket*, hogy *a szellemek jókra és rosszakra osztvák*, de azért nem keresünk ráolvasóinkban máshol segítséget, mint a betegség ráadóójánál. Nálunk a ráadó az elvevő is.

A Holdat ráolvasóinkban istennek tudjuk, *kitől függ az egészség és betegség*, és így hozzá fordulunk egészségadásért, hozzá a betegség-elvételért: erről ráolvasóink tanúskodnak.

Nehézsgtörésre való.

Miké a gyer'ököt rosz' nyavaja törí, az édös anynya miké az új Hód főgyün, ára fordul oszt' mongya:

Új Hód: új Kiráj!	Té vagy a Rádó,
Az ön gyer'ökömet	Té vagy az Évövö;
A nehésség törí	Vöd lé rula!

Osztó kezd imátkozni 3 Miatyánkat, 3 Üdvözetöt mög 7 Hiszökégyet; 3 hétig köl' tönni. (Szöreg.)

Mindenesetre őseink is előbb, mint a Kalevala¹⁾ számos helyből látható, elhajtani, elűzni kísérték meg a betegségeket, és azután fordulának a Holdistenhez, a *rádóhoz* és *elvevőhöz*, hogy vegye le a betegséget. A Holdhoz folyamodtak, miként a finneknél²⁾ és észtek³⁾ a gazdagságért, úgy őseink a jó szerencséért, egészségért:

Új Hód: új Kiráj!	Jó órákat,
Agygá neköm	Jó órákba'
Jó heteket,	Jó szörönesét,
Jó hetekbe',	Azután mög
Jó napokat,	Jó egésség!
Jó napokba'	

(Szeged.)

Szerencsét kérnek a holdtól a mordvaiak is.

Mily hatás következménye e változás? és mely rokon népeknél mutatkozik e hatás nyoma?

¹⁾ XVII. runó 475. vers; XLV. runó 260. vers.

²⁾ Szinnyei *Az ezer tí országga* 55.

³⁾ Boëcler *Der Eisten abergläubische Gebräuche* 143.

Az első kérdésre megadhatjuk a feleletet, hogy *ind hatásnak köszönhetjük ezt a változást*; csak az a kérdés, *közvetlen az indek hatottak-e reánk, vagy közvetve más nép által jutott hozzánk az ind vallás?* Hogy e kérdésre megfelelhessenek, első sorban a mi, holdra vonatkozó adatainkat mutatom be, második sorban az indekéit, továbbá a mongol, finn, a »rejtélyes» eredetű népnek hirdetett csuvas, és a hol lehetséges, a török felfogást. Ráolvasónk és kérőversünk az új holdat *betegségadónak, betegségelverőnek, egészségadónak* jelezi. *Egészségadó* az ind Holdisten, Soma, ő a gyógyító füvek királya,¹⁾ nem különben a mongol,²⁾ finn,³⁾ észt⁴⁾ Holdisten.

Új királynak tiszteljük az új holdat, le is terdepelünk előtte, miről meggyőz bennünket eme köszöntőnk.

Fogfájásról való.

Új Hód: új király,	Az én fogam
Téged köszöntelek	Akkó fájom!
Eleven foggal,	Mikó kégyót,
Döglött férőggel!	Békát őszök!

Mikó möglátom az újságot, akkó mondom esztet, 3-szor köl' emondani, le köl' térgyepülni, oszt' nem fáj az embör foga. (Ó-Szt.-Iván.)

A *Holdkirály* több magyar népmesében előfordul, többnyire a Nap- és Szélkirály társaságában, pl. a Majláth *Tander Honájában*, továbbá a *Kigyóbörben*, »Kigyókirályfi»-ban stb. és magyar hatást mutató pár erdélyi cigány népmesében, pl. *A halász és az Úrmeban* (tündér; *Magyar Salon* 1886. június).

Király a Hold az indeknél is, a gyógyító füvek királya; a mongoloknál, Carpini tudósítása szerint, »nagy császár»-nak tisztelik,⁵⁾ a mi nem tesz különbséget. A finneknél a *király* szót a Kalevala XXV. rúnójának 219. verssora őrizte meg, melyben ez olvasható: »Köszöntelek hold, király téged», »Terve kun, terve

¹⁾ Vollheim da Fonseca. *Allgemeine vergleichende Mythologie* 110 és Mayer *Allg. myth. Lexicon* I. 378.

²⁾ Bastian *Die Völker d. ostl. Asien* VI. 391.

³⁾ Szinnyei *Az ezer té országja* 55.

⁴⁾ Boecler *Der Esthen abergläubische Gebräuche* 143.

⁵⁾ Bastian *idézett műve* VI. 391.

kuningas». Mi ezt más szórendben mondjuk: Új hold, új király, téged köszöntelek!

Ily köszöntőnk másik is van:

Fogfájásról való.

A kinek a foga fáj, lehőjjön (leheljen) a Hód felé (újságkor) oszt' monygya:

Új Hód: új kiráj!	Fzön üdvözlettel	
Köszöntelek téged	Egy a fogfájást	
	Háricad ő tülem!	(Szeged.)

Ha a felhozott példák után is kétségesnek tetszenék előttünk, hogy holdunk személyesített felsőbb lény, kétségünket eloszlatják a következő ráolvasók, melyekből a holdat *család apának* vesszük ki, kinek gyermekei vannak:

Hideglelésre való.

Hódújuláskor a kit a hideg lel, ráveti a köröszót magára az Atyának és Fijúnak és Szen'lélök Istennek nevébe' oszt' monygya:

Új Hód: új Kiráj	Vendégségbe,
Házastí a fíját	De én nem möhetök,
Engöm hinak	Küdöm a hidegömet.

Ha kisebb nemű betegsége van, az utolsó sort így cseréli fel:

Ügyemet-bajomat kü'döm. (Szöreg.)

Ha leány a beteg, a Hold nem a fíját házastíja, hanem a leányát adja férjhez:

Sebes fejűre való.

Ha a kis lá'nnak sebös a feje, fő'veszi (az anyja) az ölibe, szalonna fölsejével mökkenyi, oszt' men a Hódnak.

Új Hód: új Kiráj	Engöm is híjon	
Férhön attá	Lakodalomba!	
A lányát.	Én nem mék é,	
	E kü'döm a sebömet.	(Szeged.)

Gyermekei vannak az ind Holdistennek, Soma-nak,¹⁾ a mongol Holdnak, a finn *Kuu* nevű Holdistennek,²⁾ a lappok Holdjának;³⁾ a Csuvas Holdistennek: *Ojikh-tora-nak*.⁴⁾

A «Kigyóbőr»-ben (Merényinél) apjának mondja a Hold a szomszédságában lakó Napot, a ki ismét a napi járásnyira lakó Szelet fiának nevezi. A mongoloknál a *Holdnak az anyja a Nap*. Míg a finnknél, törököknél a *nap is férfi*, mint a Hold, addig Félegyházán, tehát a *kunoknál*, a *mongolokhoz hasonlóképen a napot nőnek, a Holdat férfinak tartják*. Mindenesetre a kunoktól idevetett állításunkat mondával volna jó erősíteni. Kerestünk is ilyent, mikor azt hallottuk, hogy a *Nap a Délibábának az anyja*, de nem találtunk, azt azonban, hogy a Hold: férfi, a Nap: asszony nálok, többek elmondása után állítjuk.

Ráolvasóink megértésére bővebben kell foglalkoznunk a *Hold gyermekeivel*.

Barna Ferdinándunk bizonyítgatja, hogy a vidám lelki állapotnak szelleme, kinek meglátogatását óhajtjuk, jó szellem; míg a betegség ezzel ellentétben rossz szellem. Mikor tehát a Holdtól jó egészséget kérünk, azt óhajtjuk, hogy a Hold jó szellemét, gyermekét küldje hozzánk. Sajátságos, hogy ráolvasóinkban a *betegség marhácskának* is van mondva.

Szömöcsőről való.

A kinek szömöcső van a kezén, vagy a lábán, vagy pedig a testyén, első újságon leül égy' sámlí szekre, oszt'án (kezével) sőpri visszafelé, előre (a szömöcsőt) a lábárú oszt' csak aszt monygya: Dicsértessék a Jézus Krisztus! azután 1 Miatyánkot, 1 Üdvözlőtöt mög egy' Hiszókégygyet imátkozik, azután monygya:

Új Hód: új Kiráj!
Apró marhácskájim vannak,
Isten nes esé' eladom!

3-szor kel' egymásután elmondani. (Kláráfalva.)

Az apró marhácska apró jószág értelemmel bír e helyen.

¹⁾ Mayer *Allg. myth. Lexicon* I. 378.

²⁾ Szinnyei *Az ezer tő országa* 54.

³⁾ Bastian u. Hartmann *Zeitschrift f. Ethn.* 1872, 6vt. 370.

⁴⁾ Vánbéry *A török faj* 572.

A magyar egyik legmegtisztelőbb szava, legnyájasabb megszólítása mindkét nemű gyermekek, sőt a felesége számára is a *fiam* szó; ráolvasónkban a betegség szellemét is *fiának* tiszteli:

Szömöcsőről való.

A kinek szömöcsője van, Hód iránt fa alá ál'. 3-szó mökkenyi a szömöcsőjít *zsirral* oszt' monygya:

Új Hód: új Kiráj	De én nem mék,
Házasítí a fíját,	Elküldöm a fíjamat:
Himák lakodalomba,	Mújon el a szömöcsöm!

(Kláráfalva.)

Az ily megtisztelő elnevezések arra a korra vezetendők vissza, mikor őseink a betegség-szellemeket jóknak és egyúttal rosszaknak vették; mivel jót és rosszat tehetek, nem volt czélszerű megbántani, hanem kedves néven szólítani őket. Így vannak a finnek az ő medvéjökkel, félelemből elmondják mézes tenyerűnek, erdő királyának.*)

Van továbbá a mi Holdunknak *udvara*, *kis* és *nagy* udvara: «*Kis udvara* van a hódnak, nem hiszöm, hogy eső lögyön». (Szegec.) «*Nagy udvara* van a hódnak, Nagy híre van a szép lának.» (Népdal.) Meséinkben előfordúl az az eset, melyet Ipolyi már fel említett, hogy a mondahős a hold anyjához betér, így a kigyó alakú ferjének átka alatt levő királyné is. (Kigyóbőr, Merényi, Ered. Népmesék, II. 27. l.)

Vonjuk össze a mondottakat!

A Hold *férfi*, *király*, *egészségadó*, van *szarva*, másként *sugara* és *gyermekekkel* bir. Ennyi találkozás az indekkel nem a véletlen működése. A *mongoloknál* ugyan ezt találjuk, kivéve a hold szarvát; e helyett közös vonásként mutatjuk be azt a képzetet, hogy a Holdnak *udvara* van, hogy *gazdagságadó*, hogy gyermekei *jók* és *rosszak*. A *finnekkel* ugyan azon a fokon állunk, mint a *mongolokkal*, csak a Hold gyermekeinek jókra és rosszakra való felosztását nem találtuk. A finnek után a *csuvasoknál* találtunk legtöbb közös vonást.

A holdfogyatkozásról hiedelmünk azt tudja, hogy:

* Szinnyei *Az ezer tő országa* 45.

Mikor a Hold fogy, mög a Nap is, a *Markaláb* őszi. Mög is lácczik, hogy kapkogygya. (Milyen az a *Markaláb*?) A *Markaláb ojan mind a papagáj madár*. Mikor mögemésztötte, lassanként kiagygya a világosságot, mint a galamb mikor ötetí a fíját osztán kiagygya az önni valót. (Hol van a *Markaláb*?) A *Markaláb* mikor nem löhet látni a *Napkeletfáján* van, csak akkor gyün lé mikor fogyatkozás van. (Szöreg).

A mi azt a felfogást illeti, hogy madár a *Markaláb*, az ind Meru hegyén, arany szárnyakon lebegve éneklő *Tsakoras*-szal hasonlítandó össze; ¹⁾ madár okozza a holdfogyatkozást másutt is. Ezt a fogalmat, hogy holdfogyatkozáskor a holdat *megeszi*, elnyeli valami, a finn *Bachoinál*. ²⁾ Kapéknál találjuk. Capeet myiös heildä cuun söit = a kapék a holdat ették, ³⁾ de már a finn *Kuumet* elzárja, nem eszi meg a holdat, ⁴⁾ miben a törökökkel ⁵⁾ egyeznek meg.

Ime, míg a mongolokkal, finnekkel közös szavunk is van, az *Arachol*, *Rákhoi*, *Markaláb*, a török-tatár népágnál alig találunk valami közöset. De hát hova maradtak? A számán vallás kezdeten találkoztunk velök, igen ám, de akkor találkoztunk a finnekkel is, mandsukkal is, találkozni fogunk velök a kereszténység felvétele előtt. Megegyeztünk velök abban, hogy náluk is férí a Hold, hogy udvara van a Holdnak, és hogy tudnak holdfogyatkozásról, de nem holdevésről, hanem holdelzárásáról, mi édes kevés. Ennyit, mint hagyományainkkal közös vonást, a germán mythologia is felmutathat. Igaz, hogy a tatároknál *Jälbügän* ⁶⁾ eszi a holdat, de ezt idegen hatás következményének kell vallanunk, ha az eredeti felfogás a török-tatár népnél, mint *Vámbéry* állítja, az, hogy a hold fogságban van, innen van a holdfogyatkozás.

Ez a felfogás is megvan nálunk és a finneknél, de nem az általánosan ismert szólásban, hanem mesében, mondában.

Az «Ólom barát»-ban (Merényi Sajóvölgyi népmesék) az or-

¹⁾ Wollheim da Fonsoca *Allg. vergl. Myth.* 165, 76.

²⁾ *Ipolyi idézett műve* 263.

³⁾ *Zeitschrift f. Ethn.* 1872. évf. 376.

⁴⁾ *Hunfalvy Utazás a Balt-tenger vidékén* II. 211.

⁵⁾ *Castrén Vorlesungen u. d. finn. Myth.* 64.

⁶⁾ *Bastián Die Völk. d. östl. Asien* VI. 372.

szágban nagy sötétség van, mert előpták volt a napot és holdat; sárkányok viselik paripájok nyeregkapóján. Kiss Miklós, a hős, hazaküldi, de mindaddig csak szomorúan világítanak az ég országútján, míg haza nem kerül maga a hős, a ki kiszabadította volt őket a sárkányok hatalmából.

A Kaleválában az éjszak asszonya, Louhi, hogy alá rejti a napot és a holdat, minél fogva sötétség lett az országban.

Egészen más műveltség befolyásáról kell megemlékeznünk, ha a hold lakosait vesszük szemügyre.

Isten a földet, az emberek az eget népesíték be. Isten a földre embert teremtett, az emberek istenekkel díszíték fel az eget. Szellemelek, istenek laktak hajdan az égen, a csillagokban; helyöket azonban idővel hősök, nevezetes emberek foglalták el. A mivelődés közelebb hozta az eget a földhöz, nem oly közel ugyan, mint a népek mondáiban volt hajdan, mikor bottal lehetett rajta kopogni, de annyiban közelebb vagyunk az éghez, hogy ma már megláthatjuk: hogy nem istenek laknak a csillagokban. A változás némi rendszerrel ment és megy végbe a jövőben is. Az utódok, úgy mint a hősök, neves emberek: császárok és szentek egy-két vonásban megegyeznek az elődökkel, az istenekkel, szellemekkel. Egész fordított világot élünk tehát. A régi pogányok mondáikban istenekkel hányatták le az embereket, az újkori pogány gondolkodás a földön szerzett szerszámjaival egyetemben gondolja, rakosgatja vissza az embereket.

Szeged népe is a földről vitt fel a holdba lakosokat, mint az ausztraliak, ¹⁾ vagy a grönlandiak. ²⁾ A velünk rokon vogulok még egy ideig *Tarom*-ot, a főistent látják a holdban lakni, de ez sem fog már sokáig tartani, eljön az idő (s ez az orosz hatás diadalát jelenti), mikor *Tarom* úr a faképnél hagyja őket, és *Tarom*-hoz hasonló tetteket mivelte orosz szent ábrázatja lesz kivethető a holdfoltokból. Be fog ez is következni, *Tarom* úr sem lakott mindig a holdban. Mint fentebb hallottuk, szellem lakott kezdetben a holdban, össze volt forrva a holddal, az anyaggal. Mikor elvált, legtöbb helyt megtartotta nevét és így lett nálunk a *Hold* szó szellemet kifejező, ebben a szóban: *holdas* és az anyag holdat

¹⁾ *Vámbéry Die prim. Cultur d. turko-tatar. Volkes* 169.

²⁾ *Globus* I. 270.

jelentő, vagy a finnekénél¹⁾ *Kuu* a neve ma a holdnak, és Hold istennek.

E nagy változás következménye, hogy az égen annyi isten helyét ember, állat, szerszám foglalja el, de vannak még szellemek is.

Érdekesek a hold foltjainak személyesítései vagy magyarázatjai. Egyik személy büntetésül van a holdban, a másik jutalmul. Jutalmul van a holdban a tatárok fölámája, jól járt, halhatatlan, mivel a holddal meg-megújul;²⁾ büntetésül jutott fel a szlávok szent Illése.³⁾ Illés rákász volt a földön, egyre pusztította a rákokat, istennek ez nem tetszett, vihart támasztott, mely Illést a magasba vitte, míg végre a holdba jutott, honnan szomorúan nézi, mint nőnek, szaporodnak a rákok.

Nálunk sokféleképen magyarázzák a hold foltjait, rendszeren emberről van szó. Szőregeren már közelről is látták a holdat, mikor visszaesett, és úgy találták: «*öreg embör térbetjül benne*». Mikor meg a Maros partjára esett a hold, nagy, fehér szakállú ember, mintha imádkozott volna, térdepelve tartotta. A hold fölemelkedésével eltűnt az ember is a szőregiek elől. (Az oláhfalviak, az adoma szerint, rúddal emelték ki a tóba esett holdat.) Hasonló mese van a szepesi németeknél. Mi ebből, hozzátéve, hogy nem tudunk a holdnak feleségét, azt következtetjük, hogy őseink egy lönyt hittek a holdban lakni; csak későbbben láttak kettőt.

Most népünk közönséges hiedelme szerint két személy van a holdban. Klárafalván: «Két cigány gyer'ök osztoszkodik a Hódba', mög is lácczik, hogy kabdosnak». Szinten két gyermekről beszélnek a szőregi szerbek: Kainról és Ábelről. Kaint, mert testvérét agyonütötte, az isten megátkozta, meg azokat is, kik példáját követik. Hogy a testvérgyilkosság többször elő ne forduljon, intő például a holdba tette őket, és pedig, a mint látszik is, Ábelt fekve, Kaint szaladó helyzetben, hogy lássa a többi nép.

Másik hiedelmünk, mely Félegyházáról került Szőregre, hol

¹⁾ Cranz *Greenland históriája* Dobosy ford. 201. 208.

²⁾ Castrén *Vorlesungen u. d. finn. Myth.* 53.

³⁾ Bastian u. H. *Zeitschrift für Ethn.* 1872. lvt. 362.

⁴⁾ Krauss *Sagen und Märchen der Südlaren* I. 277.

lejegyeztem, *Dávidot és Cziczellét*, mint testvéreket helyezi a holdba:

«Dávidot még Cziczellét kü'tte az anyyuk, hogy menyenyenek a templombá, ők béméntek a kocsmábá. Méktutta az anynyuk, hogy kocsmábá méntek, utánok mént, pirongáttá őket, ők még kilökték (az anyjokat). Akkó megátkozta őket, hogy sé' meny'ország, sé' pokol, sé' csillag bé né végye, mindent észámolt csak a hódát nem, osztán az Úr-Isten oda rendélte őket.»

Hasonló tárgyú mondák a németben szép számmal fordulnak elő. «A német regékben — mint Ipolyi¹⁾ írja a holdfoltokról — egy fatolvaj alakjára magyaráztatnak, ki vasárnap az istentisztelet helyett fát szedni ment, s örökösen a fa vállán hordására kárhozva, most a holdban látható. Így tovább az összes mondákban, majd az elkárhozott ünnepszegő, majd más bibliai alakok jönnek elő.» A német mondák annyiban egymás változatai, a mennyiben a vasárnap megszenteltetéséért jutnak a holdba az ünnepszegők; ebben a vonásban megegyeznek a félegyházi Dáviddal és Cziczellével; hanem az már különös, hogy az egyik német mondában csak egy személyről van szó,²⁾ az is hol férfi, hol nő,³⁾ már a másikban a férj mellett ott van a feleség is.

Szeged tájékán egészen másképen halljuk elbeszélni Dávid és Cziczelle holdba jutását:

«Cziczölle mög Dávid úgy jutott a hódba, hogy aszt kérte az Istentül, hogy ő mindég fjjatal lögyön, soha sé' lögyön öreg, hogy mindég tánczolhasson, Dávid mög mindég hegedülhessön. Az Úr-Isten nem tutta máshuvá tönni, hogy mindég fjjatal lögyön, oda tötte a hódba. Igy osztán mikor a hód mögújul, mögújul Cziczölle is. Azúta Cziczölle mindég tánczol, Dávid mög hegedül, mög is lácczik, de nem jó belenézni, mert a ki akkó néz bele, mikor a hegedü húrja elpattan, az mögyakui* (Kübekháza.)

Bonyolódottabb, de azért útba vezetőbb eme változatunk:
A hódba' szen' Dávid van mög Cziczölle, szen' Dávid muzsi-

¹⁾ *Magyar mythologia* 262.

²⁾ Wolf *Zeitschrift für deutsche Mythologie* I. 168, 169.

³⁾ *Sinnrock Handbuch d. deutsche Myth.* 24.

kál, a' mög tánczol. Szen' Dávid előtt möglácczik az asztal is. Az isten aszt kérdöszte Cziczellátul: Mit szeret legjobban? aszt mögagygya. Cziczella asz'onta: tánczolni, Dávid mög: muzsikálni. Cziczella é felejtötte aszt kérni, hogy mindég fíjatal lögyön, most mögvéntült mán, csak a esonytyaji vannak, zörögnek, azt hallani is. A babilom toromba' tánczol.

Elöregödött, nem látott Cziczella, mégis fömönt az Isteuhön aszt' aszt kérdöszte, hogy mökkora a díjófa levele? Mon'ták, hogy akkora mint a tenyere. Háhá Istennek! mikö még én láttam, akkora vót mind egy' szakajtó, mikö akkora lösz: mind a eserönyefa levele, vege lösz a világnak. Hát a vad répa? A vad répanak mikö é fogy a középe, nem tunnak szégyönt (az emberek). Nincs is mán szégyön, kevés szégyön van mán. (Szöreg.)

Iszlám nyomok mutatkoznak e mondán. A Sure ¹⁾ szerint Harut és Marut gonosz eselekedetükért a babiloni kútban, nem mint mondánk állítja, a toronyban, felakasztva csüng az ítélet napjáig, és így e gonosz lényeknek van eredetileg szükségök a világ végére, nem Cziczellének.

Ipolyi gyűjteményében Dávid nem Cziczellének, szent *Annának* muzsikál ²⁾ és «Karesaynál (N. Muz. II. 501.) a nép Dávid és Cziczellét látja a holdban körbe forogni, körülé a *tündérek tánczot lejtenek*». Szegednek Madarásztó környékén három egyénről beszélnek, mind a három muzsikál a holdban, még sincs köztök Dávid nevü. Ennyit lejegyeztünk rólok, de hogy mi a nevök? nem tudták elmesélni.

A *Kigyóbörben* (Merényi, *Ered. Népmesék*, II.) a hold könyörületes anyját Dávidnének, s fiát, a holdat, Dávidnak híjják.

Eddig hasonlításainkban ind, mongol, finn, esuvas adatokat idézhettünk, most mintha egyet fordult volna a világ őseinkkel, a mint fordult is, még pedig nagyot, mert nem ind-mongol hatás nyomaival van dolgunk, hanem az *iszláméval*.

Annak a változatát azonban, hogy a holdban férfi és nő van, sem az iszlámban, sem a török-tatár nép ismert hagyományában nem leltük; megtaláltuk azonban a finneknél, kik itt is édes test-

¹⁾ Roskoff, *Geschichte des Teufels* I. 88.

²⁾ Ipolyi *Magyar mythologia* 262.

vérként mutatkoznak, hogy jó- és talsorsban együtt gondolkoznak velünk. Nálók is férfi és nő van a holdban: a *Hold leánya és Askorítj* ¹⁾ büntetésül, mint a Félegyházáról került változatban Dávid és Cziczelle. A holdban lakó személyek eddig tudomásunkra jutott elnevezései a következők: Anna, Cziczelle, Ádám és Dávid. Anna és Cziczelle azt mutatja, hogy valaha népünk is hallott, habár csak ideig-óráig, vagy legalább a velünk keveredő nép ismert Hold istennöt, kinek Anna és Cziczelle utódai. Cziczellet a kereszténység adta, vele nem sokra megyünk. Annát már Ipolyi ²⁾ összekapcsolandónak vette *Anahiddal*. Anahidot — mondja Ipolyi — «Nekir és Monkir rossz szellemek el akarták csábítani, de erényes maradt s ezért a *hajnali csillagba* jutott, hol napsugarakkal húrozott lantja játszásával a csillagzatok körlejtését intézi, e regében nemesak a képzet, de az Anahid név is a mienk Anujáéhoz közel jár».

Hogy a Nekir és Monkir helyet elfoglaló Cziczelle és Dávid ne a hajnalcillagban lakják, hanem a holdban, erre az iszlám mellett oly vallás hatására is szükségünk volt, melyben a Hold hatalmas felsőbb lény, minék következtében a hajnal csillag elveszté jelentőségét és a hozzá kapcsolt hiedelem átszállott a holdra. Ily vallás volna a zsidó, melyben a Hold tisztelete oly nagy vala, hogy a zsidók hajdan a Holdat, mint az Ég királynéját imádták. ³⁾

Ily hatásnak nem mondanak ellene történetünk lapjai sem: «Tudni kell, hogy az úgynevezett *kabarok* — kikkel egyesültünk Constantinus szerint — a kozár nemzetből valók». A kozárokról meg Ibn Dasta tudósít bennünket, hogy a *«legnagyobb része a zsidó hitet vallja, ez az Isa, a hadi tiszték s általában az előkelők vallása; az előtt a kozárok hite hasonló vala a törökök hitéhez. Fővárosuk Szara Sen, de van egy más városuk is Hab Nela . . . Mind a két városban meszlim-ek (mohamedánok) is laknak»*. ⁴⁾

Néhány zsidó hatásra vonatkozó adatot képesek volnánk már ezúttal felemlíteni, föltevésekbe azonban nem szabad becsajtkoz-

¹⁾ Castrén *Vorlesungen u. d. finn. Myth.* 320.

²⁾ *Magyar mythologia* 262.

³⁾ Medicei *A zsidóknak szokási és szert.* 167.

⁴⁾ Hunfalvy *Magyarors. ethnographiája* 200, 215.

nunk, míg elegendő bizonyítékokkal nem rendelkezünk, csak annyit szabad állítanunk, mennyiről hagyományaink vallomásai mindenkit meggyőzhetnek, tudniillik, hogy hagyományainkon iszlám hit nyomait is szemléljük.

Összefoglalva az eredményeket, a következőkben terjesztjük elő nézetünket. Az ind-féle hatástól ment számán vallást követő őseink a Holdat cselekvő szellemi lénynek tisztelték. Az ind-féle hatás következtében azután személyesítették, Chandrashoz hasonló istenné tették. Idővel azonban a műveltség magasabb fokára jutva, főképen az iszlám hatása folytán nem istent, csak felsőbb lényeket szemléltek a holdban lakni, kiket a kereszténység szentekké: Dáviddá es Cziczellévé alakított át.

AZ
ETYMOLOGICUM MAGNUM
ROMANIÆ

ÉS AZ ÖSSZEHASONLÍTÓ NYELVÉSZET JELENE ROMANIÁBAN.

PUTNOKY MIKLÓSTÓL.

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1887.